

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Михайло Кірсенко

*ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ 1918— 1920 років.*

К., 1997. - 335 с.

Вивчення національної історії країн, що переживають процес відродження державотворення та пошуку шляхів усамостійнення, є справою надзвичайно важливою, але досить складною. Неупереджений аналіз позитивного й негативного досвіду минулого має надати підставу для прийняття раціональних і виважених політичних рішень сьогодні, але, на жаль, історичні типології минувшини не завжди вивчаються комплексно і трактуються об'єктивно. Збоченість висновків та їх ситуативне пристосування можуть набути провокуючої спрямованості, коли мова йде про історичні права нації та форми її співіснування з навколишнім геополітичним середовищем. Розвиток модерної Чеської національної держави є одним з тих рідкісних прикладів, коли повчання історії, здається, має відбиток на визначенні шляхів подальшого розвитку: самоствердження нації невідривне пов'язується з процесом демократизації й гуманізації суспільства. Знаменно, що найпопулярнішою політичною фігурою в громадській думці Чехії й досі залишається гуманіст і філософ Т. Масарик. Адже становлення республіки, що її першим президентом він був протягом майже двадцяти років, можна вважати першою спробою втілити демократичні ідеали на практиці. Але, оскільки держава була створена за активною участю країн-переможниць відповідно до їх

тимчасових інтересів, коливання розподілу сил у балансі влади світової політики зумовлювали нестійкість і вразливість цього формування, а згодом спричинили його загибель. Дослідження початкового періоду чеської національної державності в контексті міжнародних відносин не тільки є основоположним для розуміння подальшої історії цієї країни, а й вартісним для бачення комплексної характеристики процесу державотворення у Центральній та Південно-Східній Європі. Тому поява монографії відомого українського богеміста М. Кірсенка є, безумовно, своєчасним і перспективним внеском у розробку цієї теми.

Автор має на меті проаналізувати у праці роль Чеських земель (Богемії, Моравії та Сілезії, що становлять сучасну Чеську республіку) у процесі формування Чехословацької держави після дезінтеграції Австро-Угорщини через висвітлення основних аспектів історії політики та дипломатії 1918—1920 рр. Використання значної кількості архівних матеріалів дало автору можливість детально і ґрунтовно дослідити найважливіші проблеми чеських міжнародних стосунків у досліджуваній період.

Монографія складається з вступу, семи хронологічно побудованих розділів та заключної частини.

В першому розділі "Чехословацька політика під час остаточного розкладу Австро-Угорської монархії влітку і восени 1918 року" автор детально розглядає основні події, пов'язані з чехословацькою закордонною акцією й аналізує її результати. Значну увагу у ньому приділено також питанню злиття політичного курсу еміграції та вітчизняних діячів національного руху.

Другий розділ "Проголошення і міжнародне визнання національної незалежності Чехословацької республіки, жовтень — листопад 1918 року" висвітлює вплив зовнішньополітичних чинників на формування державних пріоритетів Першої республіки.

У трьох наступних розділах ретельно простежуються стосунки Чехословаччини з її найближчими сусідами. М. В. Кірсенко детально аналізує становлення двобічних взаємин з веймарською Німеччиною та Австрійською республікою, висвітлює питання подолання сепаратизму в германізованих прикордонних територіях Чехії і Моравії й розглядає процес урегулювання суперечливих питань власності, комунікацій, боргів тощо.

У двох останніх розділах також за хронологічним принципом приділяється увага чехословацько-польським відносинам, зокрема, простежуються й аналізуються обставини, за яких сталося їх ускладнення, розкривається досі маловивчене питання щодо позиції чеського уряду стосовно появи Західноукраїнської республіки. Для дослідника характерне прагнення подолати однобічність підходу до проблем, що розглядаються. Аналіз місця чеських земель у міжнародній політиці зроблено з урахуванням співвідношення і взаємодії політичних, соціально-економічних, етнокультурних та інших факторів, що впливали на вибір тієї чи іншої зовнішньополітичної позиції пражського уряду, західних держав та безпосередніх сусідів Першої республіки.

Високий науковий рівень проведеного дослідження у поєднанні з глибокою особистою обізнаністю автора у місцевих умовах робить монографію цінною як для фахівців, так і для всіх, хто цікавиться історією та дипломатією. Однак зазначимо, що, приділяючи чимало уваги висвітленню стосунків Чехословаччини з Австрією, Німеччиною та Польщею, автор залишає практично не розглянутими інші важливі аспекти міжнародних відносин досліджуваного періоду, що, втім, мали великий вплив на подальший розвиток країни. М. В. Кірсенко аргументує це тим, що стосунки Праги з іншими державами Східно-Центральної та Південно-Східної Європи виходять за рамки безпосередньо Чеських земель. Пояснення є цілком послідовним, якщо виходити з назви монографії. Однак

у змісті мова йде не тільки про роль окремих земель Богемії, Моравії та Сілезії у процесі державотворення в контексті міжнародних відносин, а й про розвиток країни, що до її складу названі території ввійшли у 1918 р. разом зі Словаччиною і Прикарпатською Руссю, та її геополітичне оточення. Тому вважаємо, що більше уваги слід було приділити, зокрема, стосункам Чехословаччини з Угорщиною, створенню Матої Антанти, взаємовідносинам між Прагою і майбутніми центрами автономістських та ірредентистських рухів тощо, а також ретельніше простежити еволюцію військово-політичної доктрини держави за перші роки незалежності, що, до речі, вплинула на подальшу історію Чеських земель. Деякі зауваження, однак, не знижують наукової цінності рецензованої праці, а лише окреслюють можливі напрями подальшої розробки цієї складної теми.

Важливим доповненням до книги є великий список джерел та літератури, у тому числі архівних матеріалів, багато з яких уперше вводиться до наукового обігу, мемуарів і біографій, монографій, підручників, довідкових видань, збірок статей, наукової періодики. Подано також географічний та іменний покажчик згаданих у тексті осіб і місцевостей, які полегшують орієнтацію читача у вирі назв і персоналій, що наводяться у багатому на факти дослідженні. Зауважимо, що монографію могло б збагатити наведення деяких статистичних даних, зокрема, з національного складу населення в прикордонних регіонах¹, про які йдеться, а також карт.

Пропонована монографія, безумовно, ввійде до числа базової літератури з історії Чехословаччини міжвоєнного періоду. Як зазначає сам автор, вивчення державотворення й міжнародних відносин у Східній та Центральній Європі має бути вельми повчальним і корисним для всіх молодих або відроджених національних держав. Тому дана тематика має гарні перспективи на майбутній поглиблений розвиток.

О. П. КРАПІВИЧ, К. В. ВАЩЕНКО (Донецьк)

Минулого року побачила світ монографія професора М. Кірсенка, перу якого належить більше сотні наукових праць. Нова наукова праця присвячена дуже важливій і актуальній темі, що висвітлює дипломатичну історію появи й формування нових держав, які утворилися на руїнах Австро-Угорщини, а також міжнародні аспекти виникнення Чехословацької республіки. В українській і зарубіжній історіографії цим питанням досі приділялося недостатньо уваги. Всі підручники з історії Чеських земель і Словаччини всіх часів донедавна висвітлювали її, штучно поєднуючи в один комплекс від найдавніших земель і дотепер. Це пряма аналогія з вивченням історії країн, які входили до складу Радянського Союзу, коли весь їхній історичний розвиток від доби первісно-суспільного ладу пов'язувався лише з Росією та СРСР. Історія України не уявлялась окремо від Росії, хоча до її складу українські землі було інкорпоровано здебільшого між кінцем XVIII ст. і 1945 р. Подібно до цього історію всієї території Чехословаччини вимагалося розглядати, лише поєднуючи весь історичний шлях обох народів (хоча вони жили в складі спільної держави лише від 1918 р. до 1990 р., з перервою під час другої світової війни).

Нині існує можливість деідеологізувати не лише вивчення та викладання національної історії, а й дослідження і практичне здійснення між-

¹ Див.: Czechoslovakia. The United Nations Series, ed. By Robert J. Kerner-University of California Press. - 1945. Перший перепис за роки Першої Республіки проводився в 1921 р., а останній до того — в 1910 р. Тому точні дані за досліджуваний період визначити складно. Однак приблизні пропорції у складі населення дають уявлення про етнічний спектр прикордоння Чехословаччини 1918—1920 рр.

народних відносин, що і робить М. Кірсенко у своїй монографії. Автор спирається на результати своїх багаторічних пошуків у празьких архівах, критичного аналізу знайдених там матеріалів, ретельного вивчення різноманітної та багатомовної літератури. Докладно аналізуючи і порівнюючи дані документальних джерел, він зупиняється на обставинах появи нового суб'єкта міжнародних відносин у Середній Європі. Головна увага у праці приділяється дипломатичним стосункам Праги із сусідніми державами та діяльності Паризької мирної конференції.

Предметом дослідження є міжнародне становище історичного моноліту Чеських земель як об'єкта міжнародної політики та бази празької дипломатії. Автор цілком виправдано порівнює стосунки типологічне близьких на той час новоутворених веймарської Німеччини та Австрійської республіки (перша назва – Республіка Німецька Австрія), коли набула популярності ідея аншлюсу й лише в період нацизму виявила свою згубність. Найважливішим завданням празької дипломатії було зберегти історичні кордони колишніх королівства Чехії, маркграфства Моравії й князівства Сілезії. Цього вимагали економічні і стратегічні інтереси. І задля них празькі політики знехтували засадами етнічного самовизначення німців Богемії.

Автор доходить висновку, що придушення проявів сепаратизму німецької меншини пройшло без великих труднощів з огляду на двомовність і давній симбіоз обох народів. Певні суперечності, однак, лишалися, й саме вони згодом стали одним з чинників, що призвели до загибелі Чехословаччини. Перші ознаки конфронтації, відомі під назвою Судетського питання, спостерігались із самого початку. Чималу роль у закріпленні суверенітету Праги над чеським прикордонням відіграла дипломатія Антанти. Празький уряд скористався активною підтримкою Франції, яка була тоді дуже заклопотана формуванням протегованих нею союзів.

Як переконливо показує автор, до певної міри іншим було ставлення держав-переможниць у світовій війні до Тешинського конфлікту. Справа полягала у суперечці країн-партнерів, найважливіших ланок антирадянського й антинімецького санітарного кордону. Політика празьких урядових кіл, які навіть вдалися до зброї для вирішення цього конфлікту, дратувала паризьких миротворців, дуже зацікавлених у порозумінні в цьому важливому для спокою всієї Європи регіоні. Але тимчасові поразки Польщі у війні з Радянською Росією допомогли чехам презентувати свою Республіку як бастион стабільності. Цей тактичний успіх заклав міну сповільненої дії. Під час Мюнхенської змови дана обставина спонукала Варшаву взяти участь у розчленуванні Чехословаччини.

В монографії висвітлено ряд інших, значно вужчих питань, що стосувалися Чеських земель: пропозиції прилучення Відня до Чехословаччини, сподівання на необмежену підтримку з боку Антанти та ін. Разом з тим у праці відсутній комплекс питань, пов'язаних зі статусом і визначенням кордону Словаччини.

Зосередження автором уваги на Чеських землях дало можливість розкрити весь контекст проблематики. Дослідник належним чином показує соціальне підґрунтя діяльності політиків: активізацію зубожілих внаслідок війни мільйонів людей, напруження в суспільстві, поляризацію *лівих* та правих сил тощо.

Незважаючи на те, що українська проблематика не належить безпосередньо до кола питань дослідження, вона не стоїть осторонь нього. Поява самостійних держав замість імперій Романових і Габсбургів, попри національну специфіку, є явищами однотипними. Чехи здавна підтримували культурні й економічні стосунки зі слов'янським Сходом. Це і сировина з ще недавно австрійської Галичини, ринки Балкан і колишньої Російської імперії, а також наявність у Києві й інших містах України багатьох підприємств, засновниками та власниками яких були чехи – все це робило долю останньої небайдужою для чеських промисловців.

Автор ретельно простежує еволюцію чеського визвольного руху від ідеї кількох ентузіастів до ствердження нової держави, від Національної Ради до Тимчасового уряду й установчих зборів, приділяючи особливу увагу формуванню та першим крокам чехословацької (фактично чеської) дипломатії, її незмінний керівник Е. Бенеш — майбутній другий президент республіки — спритно користувався зацікавленістю вітчизняної еліти й іноземних держав у здобутті конкретних переваг. Він маневрував між суперечливими інтересами промисловців, фінансистів, соціал-демократів, аграріїв, клерикалів. Чехи активно постачали інформацією Сполучені Штати і держави Антанти й самі створили напрочуд ефективну мережу зовнішньої розвідки і пропаганди.

До безперечних здобутків автора належить конкретний виклад, послідовність та аргументованість висновків. Щоправда, подекуди стиль стає аж надто стислим, відчутне прагнення уникнути будь-якого зайвого слова чи виразу та не дуже розтягувати виклад. Слід зазначити, що праця переобтяжена фактами. Проте можна зрозуміти і автора, для якого весь викладений матеріал — цінний. Об'єктивне ставлення до фактажу дало змогу досліднику уникнути однобічної тенденційності в його оцінках.

Рецензована наукова монографія відіграватиме роль посібника для студентів вищих навчальних закладів і широкого загалу читачів. Вона приверне увагу фахівців з історії міжнародних відносин, богемістики, германістики, слов'янознавства. Корисною праця виявиться і для дипломатів, комерсантів, журналістів, митців, громадських діячів. Вона свідчить про початок ґрунтовних розробок у новій Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України, де автор створив кафедру зовнішньої політики та міжнародного права. Символічно і те, що актуальну працю з доби першого президента Чехословаччини, професора-філософа Т. Г. Масарика здійснив Інститут української археографії, названий на честь його сучасника першого президента УНР, професора-історика М. Грушевського.

Авторові можна побажати наснаги у подальшій праці і продовжити розпочату цим рецензованим виданням справу вивчення політичної історії країн Східно-Центральної Європи.

/ . В. ЄВСЕЄНКО (Київ)